

SOLTÉSZ MÁRTON

Szélkakasok és széplelkek

A Nagy Péter—Szabó Magda-vonal

„A rapszódosz olykor éhen hal, az udvari dalnok soha, az megkeresi kis kenyerét versben, prózában, pantomimban, templomi játék forgatókönyvében, változatos metrumait mindig a kíváncsisághoz formálva.” (Szabó Magda: *A pillanat*)¹

Az elmúlt években alapvetően két, meglehetősen hosszú és kacskaringós életút szövegemlékei között bolyongtam. Szomorú munka volt – mondhatnám: gyászmunka. No nem személyes okokból, hiszen sem Szabó Magda (1917–2007) író, sem Nagy Péter (1920–2010) irodalomtörténész nem ismerhettem már – senki (se örökös, se tanítvány, se hajdani munkatárs) nem biztatott életművük, életútjuk kutatására. Az 1945 és 1989 közötti időszak e két prominens, típusában-sorsában jellegzetes figurája után nyomozva mégis egyfajta keserűség vesz erőt újra és újra a korszak kutatóján: még idegenként sem könnyű részvétlenül elmenni a boldogtalanság, a kielégületlenség e példázatos narratívái mellett. Naplóikat, levelezésüket olvasva megcsapja az embert a nagy túlélők, a nagy megalkuvók, a nagy szerepjátszók pusztába kiáltott embersége. Sorsukban ráadásul egy egész nemzedék sorsa tükröződik; azé a generációé, amely úgy érezte: 1945 után haza kell térnie, 1956 után itt kell maradnia, az 1960-as évek konszolidációjában részt kell vennie; alakítania, artikulálnia kell a rendszert, amelynek alkatrésze, s ennek érdekében meg kell kösse a maga kisebb-nagyobb kompromisszumait valamiféle homályos társadalmi utópia, „az emberhez méltó élet” jegyében.

A kádári elit történetének vége közismert. Mégis azt hiszem: hőseim – akárcsak a másik oldal, az örökösen ellenzékben erőlködők, a türtek és tiltottak csoportjának tagjai – alapvetően jóra való, sokra hivatott, jobb sorsra érdemes emberek voltak. 1956 üdvtörténete után épp 1989 tragédiája kellett ahhoz, hogy láthatóvá váljék: minden út a maga módján kudarcra ítéltetett. A 20. századdal a történelem bizonyos értelemben tényleg véget ért: nincs többé üdvözítő politikai és társadalmi formáció, nincs igaz

* Előadásként elhangzott 2019. november 29-én Szegeden, az SZTE ÁJK épületében rendezett *1989 és a rendszerváltás: a társadalmi cselekvés lehetőségei* című interdiszciplináris jelenkor-történeti és politológiai konferencián. A szöveget a főlékért hozzászóló, Szilágyi Márton, a szekcióelnök, Keszei András, valamint a jelenlévő kollégák javaslatai alapján átdolgozva adom közre. A cikk megírása idején a szerző a Magyar Művészeti Akadémia „MMKI-Ö-18” témaszámú ösztöndíjpályázatának támogatásában részesült.

1 SZABÓ Magda, *A pillanat* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2008), 202.

ügy, igaz hit; az 1989-ben elbukó és felülkerekedő értelmiség – előéletétől és terveitől függetlenül – délibábok hőse.

Ha a Szabó Magda- és a Nagy Péter-kutatás konzekvenciáit szeretném összekapcsolni, fel kell göngyöltsem e két ellentmondásos figura sajátos fegyverbarátságát, hogy emberi-szakmai kapcsolatuk megromlásának hátterében megpillantsam a hatalomhoz fűződő viszonyuk alapvető (mondhatni: strukturális) megváltozását. Az elmúlt hónapokban e célkitűzés jegyében legépelttem Nagy Péter 1992 és 2010 között vezetett, 17 kötetnyi, mintegy 2500 főlíoni naplójegyzeteinek Szabó Magdára vonatkozó szakaszait. E korpuszt jól kiegészíti az irodalmár akadémikus hagyatékában található levelezés,² kéziratban maradt, *Levelek Piroskának* című emlékirata,³ valamint a Szabó-Szobotka házaspár műveiről (könyveiről és színházi premierjeiről) írott kritikái, tanulmányai. Hasonló forrásértékkel bír Szabó Magda *Drága Kumacs! Levelek Haldimann Évának* című levelezéskötete,⁴ melynek kapcsán Kiss Noémi kolléganőm többek által vitatott, ám kétségtől fontos, megalapozó cikket írt,⁵ s amelyet (ezúttal Kertész Imre Haldimann-kötetével⁶ összevetve) konferenciánk holnap délutáni szekciójában ismét elemezni fog.⁷

Bár az anyag terjedelmes, a belőle levonható következtetés, azt hiszem, kézenfekvő. Író és kritikus szinte egy emberként bizonytalanodik el az 1989-es fordulat idején: mindketten öngyilkossági gondolatok kísértésében vegetálnak. „Szomorú vagyok és úgy érzem, eleget éltem. Túl sokat is”⁸ – hangsúlyozza újra és újra Szabó Magda svájci kritikusának, Eva Haldimannnak írott leveleiben –; „remélem, lassan lebonyolítok mindent, és mehetek az örök vadászmezőkre”⁹. „Egy évig, másfél évig gyötört-csábított: néha napközben is, de főleg ha lefeküdtem, elalvás előtt, igen intenzíven el tudtam képzelni, hogy megöngyilkolom magam” – rögzíti naplójában Nagy Péter 1993 februárjában.¹⁰ Szabó Magda emblematisz önletrajzi regénye, *A pillanat* megjelenése (1990) után nyolc évvel azonban fordul a kocka, s velük hőseim sorsa is: a hatalom védettségét élvező író s a hatalom kegyével barátját kitüntető kritikus ideális kapcsolata átalakul, felbomlik. Szabó Magda újabb és újabb írói sikereivel és Nagy Péter totális visszavonu-

2 Nagy Péter levelei Szabó Magdának (1976–1988), MTA KIK Kt. Ms 2605/88–89. – 2 db (2 fol.); Szabó Magda levelei Nagy Péternek (1959–1991), MTA KIK Kt. Ms 2614/125–143. – 19 db (20 fol.).

3 NAGY Péter, *Levelek Piroskának: Emlékeim*, kéziratban, MTA KIK Kt. Ms 2588/1., 143. (A kézirat zárolt – kutatása az örökös, Nagy Piroksa engedélyéhez kötött.)

4 SZABÓ Magda, *Drága Kumacs! Levelek Haldimann Évának* (Budapest: Európa Könyvkiadó), 2010.

5 KISS Noémi, „Nem tudom, mit kezdjek magammal»: Szabó Magda száz éve született”, in *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, 24–29 (Budapest: Széphalom Kiadó–Orpheusz Kiadó, 2019).

6 KERTÉSZ Imre, *Haldimann-levelek*, kiad. HAFNER Zoltán (Budapest: Magvető Kiadó, 2010).

7 KISS Noémi *A magyar irodalom átpolitizáltsága nyugaton a rendszerváltás tükrében – Kertész Imre és Szabó Magda Haldimann-levelei* című előadása 2019. november 30-án délután hangzott el.

8 SZABÓ, *Drága Kumacs...*, 305. (1992. augusztusi postai bélyegző.)

9 Uo., 360. (1996. február 26-ai postabélyegző.)

10 NAGY Péter, *Kósza jegyzetek 1992–2010*, kéziratban, 1993. február 16-i bejegyzés. (A kéziratot Nagy Piroksa bocsátotta rendelkezésemre, részleteit az ő beleegyezésével közlöm. Egyúttal köszönetet mondok Katona Ferenc kollégámnak, aki a gépiratokat rendezte, s azokban eligazodni segített.)

lásával párhuzamosan az egykori barátság két sértett magánember neutrális viszonyává sekélyesedik, melynek mélyén mind jobban elhatalmasodik a kölcsönös gyanakvás és idegenkedés szelleme. A mitomán és a racionális személyiség kétféle paranoiája találkozik itt, s ez vezet el a Kádár-kori ismerősség melengető, életérdekű sorsközösségi érzésétől a posztmodern idegenség halálközeli állapotához. A különbség csupán alkati: míg Szabó Magda az eladdig több-kevesebb következetességgel építgetett „én”-től, Nagy Péter a világtól vadul-távolodik el visszafordíthatatlanul.

S itt rövid kitérőt érdemes tennünk. Szabó Magda első verseitől utolsó fennmaradt soráig kitartott a megszólalásmód lírai személyessége (mint legfőbb hitelesítő instancia) mellett; élete predesztinálta írásra, életét transzponálta irodalomra, majd amikor – egy bizonyos ponton elveszítve a kontrollt – visszájára fordult a folyamat, éppen az irodalmi önteremtésnek esett áldozatul. Múltja és jövője üres helyé változott, az aggkori paranoia igájába hajló fantázia terrénumává. Amint arra Kiss Noémi találóan rámutatott: a fantázia Szabónál „szereppé válik”, s 1956 után „az igazodó írószerep nagymestere” lesz.¹¹

Nagy Pétert más fából faragták. Minuciózus alapossággal épített fel egy legitim tudományos karaktert, amely azonban – utólag nézve – szintén csak szerepnek, egy szellemi életforma külső védernyőjének tűnik. A forma tökélye ez, amely mögött a lényeg sértetlenül vészelteti át a mindennapi élet viharait. Inkább megélhetési forrás és pszichikai kompenzáció tehát, semmint létező ambíciók kiteljesedése. S itt a számok szemfényvesztő játéka bizony könnyen tévútra viheti a gyanútlan szemlélőt. Nagy Péter 1942-ben diplomázott, s négy évtizeddel később, 1982-ben már az MTA rendes tagja. Közben 1953-ban a Móricz-témával kandidátus, 1963-ban a harmadik (összegző igényű) Szabó Dezső-tanulmánnyal akadémiai doktor, 1973-ban a Bródy-előadással¹² az Akadémia levelező tagja. Ha tehát így nézzük: óramű-pontossággal működik; Mikszáth Kálmán kifejezésével élve pontosan tízévente „lépik egyet” a ranglétrán. Nagy Péter ugyanakkor tipikus magányos harcos, persze nem az *homme d'action* értelmében, hiszen nincsenek valódi vezetői ambíciói. Miközben karriervágya a legmagasabb székekbe röpi – az 1950-es években az Írószövetség Nevelési Osztálya és a Szépirodalmi Kiadó irodalmi vezetője, 1971-től az ELTE Világirodalmi Tanszékét irányítja, egy csonka évad (1978/79) erejéig a Nemzeti Színház igazgatója, 1985-től az UNESCO magyar nagykövete –, szociális érzékenysége inkább tompul, mintsem fejlődne. Megmarad egyfelől gyermekien érzékeny önkeresőnek, másfelől kérlelhetetlen cinikussá keményedik, ékes példája ennek az ún. „tankönyvháború”-ban vállalt dicstelen szerepe.¹³

11 Kiss, „»Nem tudom, mit kezdjek magammal«...”, 25.

12 Nagy Péter, „A drámaíró Bródy Sándor”. *Irodalomtörténet* 56, 1. sz. (1974): 3–39; in Nagy Péter, *Drámai arccélek: Tanulmányok a huszadik századi magyar drámairodalom köréből*, 7–39 (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1978).

13 1982. november 13-án jelent meg Nagy Péter recenziója a középiskola harmadik osztálya számára készült irodalomtankönyvről a Népszabadság hasábjain (*Irodalom vagy irodalomtörténet?*, 15). Amint arra a szerzői kollektíva (Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Bojtár Endre, Horváth Iván, Szőrényi László és Zemplényi Ferenc) *Irodalomtörténeti vagy politikai vita?* című kontroverziájában rámutatott: Nagy Péter cikke pontatlan adatokra, kontextusból kiragadott félmondatnyi szekvenciákra épül, szerzője

Nagy Péterből ráadásul hiányzik mind a Pándi-Király-, mind a Julow-Szauder-típusú lélekhalászó elkötelezettség, az iskolateremtő vehemencia. „[A]z első perctől kezdve tudtam, hogy tanár nem akarok lenni semmiképpen” – rögzíti leányához címzett memoárjában. – A tanári pálya eleve idegen volt tőlem, nem éreztem magamban a legkisebb »pedagógiai erősz«-t sem; az évről-évre ismétlődő ismeretátadás eleve undorított. Már ekkor tudtam, s ez a következőkben egyre erősebbé vált, hogy mindaz, amit én már tudok, enyhén untat, ha meg kell ismételnem; igazán az érdekel, amire még magamnak is rá kell jönnöm. Ezért szeretek inkább írni, mint akár tanítani, akár előadni. Egyébként (többek között) ezért se lett volna belőlem jó politikus: hiszen a politikus döntő tulajdonsága a ráhatás, s a ráhatás döntő eszköze a (primitív) ideák unos-untalan való ismétlése”.¹⁴ Pályája zenitjén tapasztalható cinizmusánál csupán a fordulatot követő elmagányosodása megrendítőbb. „Azt hiszem, ez egész életem paradigmája: mindig valahogy ilyen köztes és idegen állapotban éltem le az életemet a különböző emberi nyájak között” – írta naplójába 1999. december 15-én.¹⁵

Nem utolsósorban írói-kritikusi világlátásából következik, hogy Nagy Pétert mások sorsa csakis úgy és annyiban érdekli, amennyiben az övéhez kapcsolódik – magyarázza vagy befolyásolja azt –, s az önmegismerés útján előremozdítja az elvonulásra és kontemplációra hajlamos személyiséget. A szenvedélyes olvasót, akinek ugyanakkor létszükséglete, hogy olvasmányairól írásban is beszámoljon, hogy az írás mint alkotó megértés-önmegértés által rendre számot vessen élményeivel. Ami Szabó Magdával és kivált Szobotka Tiborral összekapcsolta, az éppen egymás ambícióinak kölcsönös ismerete, egymás vágyott, kissé gyermeketeg önképének tiszteletben tartása, egymás értékén felül taksálása volt. Nagy Péter már 1959-ben elismerő kritikát írt Szobotka *Megbízható úriember* című regényéről,¹⁶ később egyetemi előmeneteléhez is segítő kezet nyújtott, műveinek kiadása előtt egyengette az utat. Nem maradt e téren adósa Szobotka sem. Kollégája *Útjelző*¹⁷ című kötetéről írt 1977-es, meghasonlott személyisége tükrében meglepő hangvételű kritikája nem fukarkodik a dicsérettel: „a javító szigorából jöttányit sem

„az irodalomtörténeti véleménykülönbségeket politikaivá élezi” (Kiemelés az eredetiben). Válaszuk természetesen nem kaphatott sajtónyilvánosságot. Az ügyről beszámolt a *Neue Zürcher Zeitung* is (R[udolf]. St[AMM]., „Rege Reformdiskussion in Ungarn: Liberalität mit Einschränkungen”, *Neue Zürcher Zeitung*, 10. Februar 1983, 3–4). Stamm cikke azonban újabb rágalmat fogalmazott meg, eszerint „Horthy kormányzósága idején Nagy Péter irodalmi pályázatot nyert egy dolgozatával, amely a »vér és talaj« (Blut und Boden) ideológia számos elemét tartalmazta.” Uo., 4. – Az ügy teljes anyagát közli: *Tankönyvháború: Viták a gimnáziumi irodalomoktatás reformjáról a hetvenes-nyolcvanas években*, kiad., szerk., írta PÁLA Károly, Irányított irodalom, 367–369 (Budapest: MTA ITI, Argumentum Kiadó, 1991). Nagy Péter Eötvös-kollégiumi elaborátumának jellegadó részlete megjelent a *Híd* c. lapban: „A Kitűnőek Iskolájáról: Kitűnőek pályanyertes dolgozatai”, *Híd* 1, 13. sz. (1940): 21–23. Bár szerzője a tankönyvvügyben súlyosan elmarasztalható volt, ez utóbbi rágalommal szemben joggal védelmezte őt Szabó Magda a *Neue Zürcher Zeitung* kritikusanak, Eva Haldimannak írott 1983. március 20-ai és április 5-ei leveleiben, vö. SZABÓ, *Drága Kumacs...*, 93–111.

14 NAGY, *Levelek Piroskának*, 143. fol.

15 NAGY, *Kőza jegyzetek...*, 1999. december 15-ei bejegyzés.

16 NAGY Péter, „Thurzó Gábor – Szobotka Tibor”. *Magyar Nemzet*, 1959. máj. 20., 4. (A *Megbízható úriember* c. regényéről.) Kötetben: NAGY Péter, *Rosta*, 418–423 (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1965).

17 NAGY Péter, *Útjelző* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó), 1976.

engedő etikai magatartás” példájaként idézi Nagy Pétert.¹⁸ Végül, persze Szabó Magda nyomatékos kérésének engedve 1982. március 9-én az MTA levelező tagja mondja az egyik (s talán a legmegindítóbb, rehabilitáció értékű) búcsúztatót Szobotka sírjánál.¹⁹

De előresiettem. Hőseim 1945 után kerültek össze, amikor Nagy Péter már – mint naplójában írja – „praxi” volt a Külügyben.²⁰ Állami ösztöndíjhullás volt ekkoriban, szinte az egész Újhold-kör utazott Olaszországba, köztük Szabó Magda is. Az ifjú külügyér intézte ügyeiket, így ismerkedett meg nemzedéke későbbi kiválóságaival: Nemes Nagy Ágnessel, Lengyel Balázssal, Weöres Sándorral és társaikkal. Az 1950-es évek első felében, a Szépirodalmi Kiadó irodalmi vezetőjeként az elsők között kereste meg Szabó Magdát: adjon kéziratot. Az ismeretség garanciát jelentett: megérkezett az író első, s hosszú ideig utolsó küldeménye. Ez volt *Szüret* című, Debrecen felszabadulásáról írott híres eposzeiája, amelyben – érthető okokból – nem éppen hízelgően nyilatkozott az oroszokról.²¹ A szerkesztő mindössze két sornyi változtatást kért, ám a költő ennyire sem volt hajlandó. „Az üzlet nem jött össze.”²² 1957-től azután elindult Szabó Magda írói pályája, s innentől Nagy Péter a rendszeres, szinte „házi”, ha tetszik, „udvari” kritikusa lett. Összesen 13 alkalommal recenziálta-utószavazta könyveit, bírálta (vagyis inkább dicsérte, népszerűsítette) műveinek színházi bemutatóit.²³

Szabó Magda hálatelt episztoláit a 2010-es évek közepén dolgoztam fel az MTA KIK Kézirattárának munkatársaként. Meglepve olvastam szerepjátszó leveleit, hízelgő, elomló tirádáit. „[Z]avarva lelkem, mint bomlott satöbbi” – írta Arany *Válasz Petőfinék* című versét citálva Az őzről szóló kritika megjelenésekor.²⁴ Érdemes a verset tovább is idézni, sokat elárul hőseink kapcsolatának természetéről.

18 SZOBOTKA Tibor, „Egy író és tudós az irodalomról”, *Nagyvilág* 22, 3. sz. (1977): 445.

19 NAGY Péter, „Szobotka Tibor 1913–1982”, *Nagyvilág* 27, 5. sz. (1982): 766–767. Elhangzott 1982. március 9-én, Szobotka Tibor búcsúztatásán, a Farkasréti temetőben.

20 NAGY, *Kósza jegyzetek...*, 2007. november 26-i bejegyzés.

21 SZABÓ Magda, *Szüret*, in SZABÓ Magda, *Szüret: Összegyűjtött versek 1935–1967*, 219–316 (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2005). Valószínűleg a következő két sort kellett volna elhagyni-korrigálni: „úgy hirdeti, hogy mind fűbeharapnak / az oroszok: mondták a németek”. Uo., 275.

22 NAGY Péter, *Kósza jegyzetek...*, 2007. november 26-i bejegyzés.

23 Sorrendben: „William Faulkner – Szabó Magda – Balázs János”, *Magyar Nemzet*, 1959. márc. 7., 4. (A *Mondják meg Zsófikának* c. regényről.); „Szabó Magda – Sárközi György – Finn költők”, *Magyar Nemzet*, 1959. ápr. 18., 4. (Az *őz* c. regényről. Kötetben: NAGY, *Rosta...*, 253–255.); „Szabó Magda: *Freskó*”, *Irodalomtörténet* 47, 2. sz. (1959): 301–303. (Kötetben: NAGY, *Rosta...*, 245–253.); „Szabó Magda: *Disznótör*”, *Magyar Nemzet*, 1960. máj. 26., 4. (Kötetben: NAGY, *Rosta...*, 255–259.); *Utószó*, in SZABÓ Magda, *Disznótör*, Olcsó Könyvtár, 291–294 (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1964); „Színházi levél: Egy örvendetes meglepetésről”, *Élet és Irodalom* 9, 13. sz. (1965): 9. (Szabó Magda *Fanni hagyományai* c. színművének bemutatójáról. Kötetben: NAGY Péter, *Két évad – és ami megelőzte*, 415–418 [Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1966].); „Hullámok kergetésében: Szabó Magda úti jegyzetei”, *Népszabadság*, 1965. máj. 26., 8. (A *Hullámok kergetése* c. kötetéről.); „Szabó Magda: Az a szép, fényes nap”, *Kritika* 5, 4. sz. (1976): 27–28. (Kötetben: NAGY Péter, *Zsölygre ítéltve*, 331–337 [Budapest: Gondolat Kiadó, 1981].); „Szabó Magda: Régimódi történet”, *Kritika* 7, 2. sz. (1978): 29. (Kötetben: NAGY, *Zsölygre ítéltve...*, 370–373.); „Szabó Magda: A meráni fiú”, *Kritika* 9, 5. sz. (1980): 34.; „Szabó Magda: Kívül a körön”, *Kritika* 11, 1. sz. (1982): 32–33.; „Szabó Magda: A csata”, *Kritika* 11, 6. sz. (1982): 30–31.; „Szabó Magda: Béla Király”, *Kritika* 13, 3. sz. (1984): 35.

24 Szabó Magda Nagy Péternek, 1959. április 26., MTA KIK Kt. Ms 2614/125.

Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom;
Örül a szívem és mégis sajog belé,
Hányja veti a hab: mért e nagy jutalom?
Petőfit barátul mégsem érdemelé.²⁵

Amennyire ironikus (lehet), annyira öntudatlanul őszinte gesztus e locus kiválasztása. Hiszen vitán felül áll: nem akármekkora megtiszteltetés és szerencse az 1950-es évek párthű kritikusának barátságát bírni. Hasonlóan beszédes a *Freskó*-cikk nyomán kelt Szabó Magda-levél. A kölcsönös megfelelés törvényének, a kádári irodalmi élet belső logikájának kvintesszenciája ez.

Tudja, Péter, van a jó kritikának egy olyan tulajdonsága, amiről a kritikus nem tehet. Jobban piszkálja az író, mint a rossz. Az ember ül, írja az új regényét, aztán felüvölt: „Jobban! Jobban! Ha nem oldom meg, teljesen lehetetlen helyzetbe hozom Nagy Pétert.”
Ugye érti?²⁶

S itt következnek az 1970-es évek tréfás kedvű, játékos, sokszor álnéven írt rövid üzenetei, immáron tegeződő, komázó hangvételű képeslapok és táviratok. 1976-ban, a *Szép, fényes nap* bemutatója²⁷ után Árpád-házi Gézáné azt írja: „Uram, én csak egy szegény falusi lány vagyok, téged pedig eláraszt a mindenható Isten dicsőségének minden áldása», hát hogy jövök én egy ilyen szép, fényes kritikához, uram!? / A meghatottságtól könnyeit potyogtató, / sírig hú szerződ: / a Szabó”.²⁸ 1976 júniusában Nagy Péter arról értesíti az írónőt, hogy Párizsban járva beajánlotta drámakötetét a Gallimard szerkesztőjének, François Ervalnak (1914–1999), s jelezte: érdemes volna kiküldeni egy példányt az Artisjuson keresztül.²⁹ Dr. Frász Alberttől „szabályos” kórlap formájában érkezik válasz öt nappal később:

MENTŐÁLLOMÁS; DR. FRÁSZ Albert
A beszállított neve: Szabó Magda
A beszállított foglalkozása: író
A kihívás oka: a beteg ájulása

25 ARANY János, *Kisebb költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Arany János összes művei 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951), 5.

26 Szabó Magda Nagy Péternek, 1959. június 16., MTA KIK Kt. Ms 2614/126.

27 Szabó Magda, *Az a szép, fényes nap*, premier: Nemzeti Színház, 1976. február 14., rendezte: Marton Endre.

28 Árpád[-]házi Gézáné [Szabó Magda] Nagy Péternek, Budapest (Júlia utca 3.), 1976. április 26., MTA KIK Kt. Ms 2614/129.

29 „Kedves Magda, / A napokban Párizsban járva becsmérőleg nyilatkoztam a maga drámai zsenéiről, ami egyszerre fölhívta rá a Gallimard Kiadó érdeklődését. A kelet-európai irodalmakkal foglalkozó szerkesztőjük – François Erval – kéri, hogy a drámakötetből küldjön a nevére a kiadóhoz (5, rue Sebastian-Bottin, 75007 Paris) egy példányt. Nem lehetetlen, hogy tudnak vele valamit csinálni. Mindent szóban mondtam volna, ha elérem telefonon, de nem sikerült. / Kézcsókkal: / Nagy Péter.” – Nagy Péter Szabó Magdának, 1976. június 4., MTA KIK Kt. Ms 2605/88.

Az ájulás feltételezett oka: sokk

A sokk oka: sok

a.) a beteget valami Kritika című lap egy számának elolvasása után eufóriás roham érte, amelyből alig lábadozva

b.) az Irodalomtörténet hivatalos borítékjában érkezett levél felbontásakor mély, vi-gyorgó ájulásba esett. Utolsó érthető dűnnögése ez volt: „Az Artisjus... Az Artisjus... kiküldeni... deni...”

A beszállított állapota: változatlan

A kezelés módja: komplex³⁰

Nehéz persze e leveleket olvasva elválasztani egymástól a bókot és az iróniát – a taktikai gesztusokat a kompromittált lélek cinizmusától. Ékes példája ennek a *Drámai arcélek*³¹ című tanulmánykötet kapcsán kelt 1978. júniusi levél. „Kedves Péter, [...] Maga annyira ért a színházhoz, hogy direkt bók, ha egy drámaíróat arra méltat, hogy fültövön vágja, és ha azt hiszi, hogy ez a mondat ironikus, akkor téved: abszolút bók, Nagy-Szabó-szinten.”³² S ez a közös szint – ez a szemléleti szimbiózis és érdekközösség – egészen 1989-ig fennmarad. „[D]raaga peeter[,] elefaant jo szot nem felejt[,] plaane ha eloezoeleg megtapostak[,] [B]oldogsaagaaban suevegeet lengeti holtig haalaas ina-sod a szakmaaban / szabo magda” – olvassuk egy jellemző, 1980-as táviratban.³³ Az üzenetek egyre rövidebbek és tömörebbek. 1982-ben – néhány hónap különbséggel – két nyúlfarknyi, ám annál beszédesebb mondat érkezik. „MAAMOROS HOZSANNA[.] KEZEDET CSOKOLJA MEGDICSOEULT NEVELEESD / SZABO”.³⁴ Illetve: „IMAAD A MEGDICSOEULT / SZABO”.³⁵

Ekkor jött 1989 – s egyik napról a másikra véget ért (György Péter szavait idézve) „az unalom és átlátható rend kultúrája”.³⁶

Nagy Péter 1997-es visszaemlékezése szerint „[Magduskával] A nagy kanyar után is tartottuk a barátságot egy darabig: tán négy vagy öt éve volt nálunk utoljára, mondta, hogy fogyókúrázik, ennek jegyében megevett egy ültő helyében egy egész libamáját, majd elégedetten hazament. Azóta is várom, hogy felhív.”³⁷ Egy évvel korábban azt írta naplójába: „Én valójában kedveltem a nőt, különösen mulatságos, éles nyelve miatt, meg tehetségesnek is tartom. Ő mutatkozott ki: gyakorlatilag megszakította a kapcsolatot, miután látta, hogy én az újvilágban sehol sem vagyok tettekkel tényező. Ez nem is fájt nagyon, különösen, mióta Lengyel Gyuri elmondotta, hogy üldözési mániája

30 Dr. Frász Albert [Szabó Magda] Nagy Péternek, [Budapest] 1976. június 9., MTA KIK Kt. Ms 2614/130.

31 NAGY, *Drámai arcélek*.

32 Szabó Magda Nagy Péternek, 1978. június 16., MTA KIK Kt. Ms 2614/131.

33 Szabó Magda Nagy Péternek, Budapest, [távirat bélyegzője] 1980. május 21., MTA KIK Kt. Ms 2614/132.

34 Szabó Magda Nagy Péternek, Budapest [1982], MTA KIK Kt. Ms 2614/133. (A „nevelésed” szó ironikus utalás lehet a Magyar Írók Szövetsége Nevelési Osztályára, melyet rövid ideig Nagy Péter vezetett. Kései naplójegyzeteiből tudjuk, hogy a nevezett osztályt funkciótlan, bürokratikus alegységnek tekintette, s tevőleges részt vállalt megszüntetésében.)

35 Szabó Magda Nagy Péternek, Budapest [1982], MTA KIK Kt. Ms 2614/134.

36 GYÖRGY Péter, *Az ó-új világ*, Lassuló idő (Budapest: Magvető Kiadó, 1997), 20.

37 NAGY, *Kósza jegyzetek...*, 1997. október 3-i bejegyzés.

van, testőrrel jár, és mindent gyanús tünetnek vél. Lehet, hogy engem is.”³⁸ Az író nő 80. születésnapjára a kvietált kritikus már elvből nem ment el. „Ma van Szabó Magda 80. születésnapjának ünneplése a Széchenyi Akadémián – olvasható a *Kósza jegyzetekben*. – [...] kacérkodtam, hogy elmegyek az ünneplésére. Tényleg tehetséges nőnek tartom, akármilyen hamis ember is. De aztán meggondoltam magam: ki mint él, úgy ítél, még azt hinné, hogy akarok vagy remélek tőle valamit. Hát ott még nem tartunk.”³⁹ Már az 1990-es évek közepén-végén megjelenik tehát az a háritásba csomagolt gyanakvás és neheztelés, amely az irodalomtörténész 2000. augusztus 13-ai naplójegyzetében életre szóló emberi csalódásként lepleződik le. Görgey Gábor kapcsán említi e bejegyzésben egykori „hálás hívé”-t. „Tényleg azt hittem, hogy jó barátok vagyunk; ám a rendszer-változás után hamar kiderült, hogy csak használt, és aztán levetett, mint a nyűtt kabátot. Ilyenfajta csalódás [Gábor] volt, meg Szabó Magda; Görgey úribban csinálta, Magda debreceniesebben. De a végeredmény ugyanaz: amit ezüstnek hittem, kiderült, hogy pakfon.”⁴⁰

És itt lényegében be is fejezhetném e kapcsolattörténeti áttekintést – igaz, így egy-két érdekes anekdotánál többel nem szolgálnék. Pedig van itt még valami, amit eddig csupán érintettem: ama bizonyos „nagy kanyar”, a „pillanat” gondolköre Szabó Magda írásaiban. Említettem az 1990-ben megjelent, s a felszabaduló könyvpiacra sajátos vákuumhelyzetbe került regényt, *A pillanatot*. Bevallottan önéletrajzi számvetésként íródott mű, amely svájci kritikus szerint „az író nő legsajátabb vallomása, legszemélyesebb szava, saját Trójájának, hazájának szánt hagyaték”,⁴¹ ugyanakkor hű tükre mindannak, ami Szabó Magda személyiségének mélyén lezajlott, s amit Nagy Péter – Lengyel György és mások elbeszélései alapján – csupán találgathatott. Márpedig sokféle anekdota lábra kapott ekkoriban az író nőről. „Janikovszky Éva panaszkolta: Szabó Magda álmából riasztja fel, hogy itt vannak a fasiszták, és nemzeti színű lézerrel lövik a parókatartóját. Döbrentei Kornélt pedig megvádolta, hogy kézfogáskor nyilaskeresztes matricát nyomott a tenyerébe.”⁴² Lehetetlen, s éppen ezért haszontalan vállalkozás volna utánajárni ezeknek a tragikomikus szóbeszédeknek. A kulcsot a kádári-aczéli író-kedvenc mentalitástörténeti jelentőségű diszpozíciójához meglátásom szerint *A pillanat* adja meg. Ez a könyv – amint arra Lengyel Balázs,⁴³ Simon Zoltán,⁴⁴ Szentesi Zsolt⁴⁵ és Tarján Tamás⁴⁶ mellett Kabdebó Lóránt⁴⁷

38 Uo., 1996. augusztus 30-i bejegyzés.

39 Uo., 1997. október 3-i bejegyzés.

40 Uo., 2000. augusztus 13-i bejegyzés.

41 Eva HALDIMANN, „Egy huszadik századi Creusa (Szabó Magda: *A pillanat*)”, ford. V. HORVÁTH Károly, *Alföld* 43, 10. sz. (1992): 60–62, 62.

42 JÓKAI Anna, *Átvilágítás* (Budapest: Széphalom Könyvműhely, 2017), 231.

43 LENGYEL Balázs, „Ellen-Aeneis”, *Kortárs* 34, 9. sz. (1990): 155–158.

44 SIMON Zoltán, „Szabó Magda: *A pillanat*”, *Alföld* 42, 7. sz. (1991): 65–68.

45 SZENTESI Zsolt, „Szabó Magda: *A pillanat*”, *Kritika* 20, 6. sz. (1991): 37.

46 TARJÁN Tamás, „Föld, föld (Szabó Magda: *A pillanat*)”, *Népszabadság*, 1990. szept. 21., 11.

47 KABDEBÓ Lóránt, „Szabó Magda, az író és irodalomtörténész”, *Irodalomtörténet* 28, 3. sz. (1997): 335–343; KABDEBÓ Lóránt, „A siker ára a boldogság: Szabó Magdáról”, *Alföld* 68, 9. sz. (2017): 45–56.

és Mohás Livia⁴⁸ rámutatott – Szabó Magda szerepjátszó személyiségének művészi igényű kórképe. Kónya Judit szavait idézve: „a lélekben folyó küzdelem, az árulkodó elszólásokkal vegyített, leleplezésre alkalmas szövegrészekből kihámozható személyiségzavar jelzi, hogy milyen nehéz terhet ró az emberre a szerepjátszás”.⁴⁹

S itt hadd említsem meg az író nő egy minden bizonnyal kevésbé ismert írását, amelynek apropója Pándi Pál (1926–1987) halála volt, a címe pedig szintén *A pillanat*. 1987 júliusában jelent meg ez az érzékeny, enigmatikus szöveg a Kritika hasábjain. Szerzője a „Pándi-szindróma” titkát firtatva felidéz egy közelmúltbéli estét, amikor akadémikus nemzedéktársával egyazon sugallat hatására léptek ki a rothadó, belterjes 1980-as évek egyik tipikus bankettjéről, s kezdtek holdkórosként körbejárni gyermekkoruk Debrecenét. A tudni sem érdemes titkok és ócska kis pletykák vidékéről visszamenekültek mintegy a mitikus gyermekkor tiszta világába. Pontosabban visszaléptek volna, mert csupán bolyongtak életük díszletei között az önmagaság, az önazonosság egykor oly jóleső érzése nélkül. Talán nem vetem el a sulykot, ha azt gondolom, nem pusztán személyes életük megfeneklését érzékelték mindketten ezen az estén, de életük teloszá, a nemzet, az értelmiség által képviselni hivatott közösség sorsát látták meg hirtelen, zavaró élességgel. „[E]gyetlen olyan közös pillanat van az életünkben, aminek vagy most jött el az ideje, hogy ne csak az én élményem maradjon, vagy nem mondható ki soha már. Igen. A pillanat.”⁵⁰ Ismétlem: mindezt 1987 júliusában írja Szabó Magda, Pándi ürügyén egyúttal önmagát is meggyászolva, hiszen akármilyen levegőtlen és alternatívát vesztettek voltak ezek az 1980-as évek, azért mégis csak az 1945 és 1989 közötti időszak tette ki és határozta meg Szabó Magda életének nagyobbik részét. Nem véletlenül hangsúlyozza az író nő Pándi ingerült, elutasító viselkedését. „Ha engem is kiűzött az a valami, viseljem egyedül a súlyát, nem tudunk egymásnak segíteni” – tol-mácsolja kollégája vélt gondolatait.⁵¹ Az akadémikus köszönés nélkül távozik; láthatóan bosszantja, hogy földije leleplezte, megzavarta merengésében. „Hány rétege van Pándi sötétjének, szomorúságának, mi az, amit megbocsátott, mi az, amit nem...” – tűnődik az emlékező.⁵² Kicsit mintha önmagától is kérdezné...

S az ügy nem hagyja nyugodni – az 1990-es regényben újfent napirendre tűzi. A címadó fejezet szerint „minden akció folyamán és minden élet során van egy, csak egyes-egyedül egyetlenegy pillanat, amikor a Sors urnáját tartó kéz, amely a ránk váró áldások-csapások történetét jelző sorstáblákat rázza és kiveti, egy lélegzetvételnyi időre megáll, és ha valaki éppen ebben a parányi szünetben lép valamerre, ami ellenkező irányba visz attól az úttól, aminek jelzése a nevére szóló sorstáblán írva áll, végigbotorkálhat rajta az istenek büntetése nélkül, nem állítja meg Iuppiter sem.”⁵³ Mintha a

48 Mohás Livia sok tekintetben elmarasztalható esszéje az író nő születésének századik évfordulója kapcsán született: MOHÁS LÍVIA, *Arcképvázlat Szabó Magda rejtőzködő személyiségéhez* (Budapest: Nap Kiadó, 2018).

49 KÓNYA JUDIT, *Szabó Magda: Ez mind én voltam...* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2008), 202.

50 SZABÓ MAGDA, „A pillanat”, *Kritika* 16, 7. sz. (1987): 31–32.

51 Uo., 32.

52 Uo.

53 SZABÓ, *A pillanat*, 180.

görög *kairosz* (καιρός) alapegysége állna előttünk: a megélés-átélés *produktív* pillanata. A valóságot felfüggesztő és újjáteremtő megvalósulás esélye-lehetősége *mint potenciális esemény*. Azt hiszem, ez a joyce-i pillanat az, amely nem adatott meg Pándinak, s amelyre Szabó Magda ugyancsak hiába várt: az epifánia helyét esetében a spátreakció foglalta el. 1990 januárjában még javában saját sebeit nyalogatja, félreállításai miatt sopánkodik, kenyérgondokat, közeli éhhalált vizionál, latolgatja, mit szabadított rá a „nagy fordulat”.⁵⁴ S miközben regénye, *A pillanat* sorsáért aggódik, nem sejtí, hogy a nagybetűs pillanat ment el mellette, mellettünk, a nemzet mellett: a közös katarzis, az *Erőnk szerint* drámáiban körvonalazott *európai magyar alternatíva* áldoztatott fel ismét a klikkharcok, a lobbierdekek, a faji, vallási és hatalmi viták, gyűlölködések oltárán. „Creusát imprimáltam, ha lesz még könyvhét, május végén megjelenik – írja Eva Haldimann-nak –, újat írni nemigen tudok, ilyen tanácstalan zavar még nem élt bennem. [...] nem tudom, most mit kezdjek magammal”.⁵⁵ Svájci kritikusa előtt 1990 októberében mondja ki először azt, amit homályosan már 1987 nyarán sejtett, tudott: „elmúlt a Pillanat – nagy P-vel! –, nem a regény, a szituáció. [...] Tudod, [Kumacs.] az országért kár. Olyan isteni percek voltak, mikor a keletnémeteknek kinyitotta a vasfüggönyt, s még sok ilyen perc, nézd meg, mi lett belőle. Pedig nem jön Pillanat, a fehér ló nagyon ritkán áll meg a Duna-medencében.”⁵⁶ Alig két évvel később már nyilvánvaló a számára: a rendszerváltás *mint esemény* lezárult, *mint lelki-szellemi alternatíva* pedig füstbe ment, kicsorbult. „A Pillanat egyszer áll meg előtted, s ha nem ismered fel, továbbáll. Elment a mi pillanatunk, s még csak meg sem írhatom a részleteit szívem szerint, mert az a régi apparátus újra működne, jöhetne Orwell, ha nem mondom, hogy ripityom, sárgarigó, galambom, nem vagy Te senki.”⁵⁷

Végezetül egy kérdés. Nyilvánvaló, hogy a mi értelmiségi, írástudói szerepünk, szerepértelmezésünk alapvetően különbözik a Szabó Magdától és a Pándi Pálétól, nemcsak ideológiai-politikai okokból, de történeti szituáltságunk okán is. Mégis, vajon kinek a feladata ma, hogy – félretéve saját karrierjének, boldogulásának szempontjait – az újabb és újabb pillanatok őre legyen? (A kérdés természetesen költői.)

54 „[A] nyugdíjamból nem tudom kifizetni a telefont, postát, világítást, egyéb illetlen szükségletekről nem is beszélve” – SzABÓ, *Drága Kumacs...*, 405 (1998. június 30-i levél).

55 Uo., 241. (1991. január 26.)

56 Uo., 255–256. (Bécs, 1990. október 30.)

57 Uo., 286. (Bécs, 1992. február 7.)